

.....

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

.....

УДК 340.1

О. І. Андрухів

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ПВНЗ «Університет Короля Данила»

ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ОРГАНІВ ТА КОЛОНІЙ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ В УРСР У ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ

У статті розкрито історико-правові засади становлення пенітенціарних органів та колоній для неповнолітніх в УРСР у повоєнному десятилітті. Основними причинами зростання рівня злочинності серед неповнолітніх були важкі соціальні умови, наслідки війни і тоталітарної політики. Акцентується увага на тому, що, незважаючи на важкі умови утримання неповнолітніх у дитячих виправних колоніях, вони виконували важливу місію по соціологізації особистості безпритульних та бездоглядних дітей, що вчиняли кримінальні проступки.

Ключові слова: пенітенціарні органи, дитячі виправні колонії, безпритульні, неповнолітні, дитяча злочинність, судові інстанції.

Постановка проблеми. Повоєнне десятиліття стало часом остаточного утвердження радянської влади та правової системи на українських землях. У другій половині 1940-1950-х рр. продовжилися довоєнні репресії. Особливо активними вони були в західноукраїнських областях, які виступали проти радянзації. Одночасно наслідки війни, голоду 1946-1947 рр. та репресії призвели до зростання рівня дитячої безпритульності й відповідно дитячої злочинності. Для вирішення цієї проблеми радянська влада вживала цілий ряд правових заходів та забезпечила функціонування мережі державних органів виховання безпритульних і закладів відбування покарань неповнолітніх.

Слід зауважити, що зростання злочинності серед неповнолітніх, в основному серед безпритульних, зростала внаслідок загострення соціальної кризи та внаслідок війни.

Згідно з офіційними статистичними відомостями, якщо на початок 1950-х років рівень злочинності загалом знижувався, то серед неповнолітніх (від 12 до 18 років) він, навпаки, зростав [2, с. 73-79] (табл. 1):

Певним позитивом було тільки те, що серед злочинів переважали дрібні правопорушення, такі, як хуліганство, крадіжки та ін.

Наукова актуальність нашого дослідження полягає у необхідності визнання основних історико-правових обставин організації пенітенціарних установ, завданням яких і була боротьба зі злочинністю серед неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання діяльності пенітенціарних органів та колоній для неповнолітніх в УРСР не нове для вітчизняної історико-правової науки. Основні дослідження стосуються визначення передумов та наслідків боротьби з дитячою безпритульністю, а також функції органів державної

влади. В цьому контексті вартими уваги є праці Г. Забрянського, П. Михайленка, Я. Кондратьєва, С. Уліцького та ін.

Водночас статистичні відомості, які розкривають рівень розвитку злочинності серед неповнолітніх і правові засади діяльності органів виконання покарань та колоній для неповнолітніх, є малодослідженими.

Мета статті полягає в розкритті історико-правових засад організації, діяльності пенітенціарних органів влади в західних областях УРСР та їх правові повноваження у сфері запобігання та боротьби з дитячою безпритульністю і злочинністю.

Виклад основного матеріалу. В УРСР основні правові заходи боротьби з дитячою злочинністю передбачали процедуру, за якою неповнолітніх злочинців, позбавлених волі судовими інстанціями, а також «педагогічно запущених» і схильних до правопорушень, направляли до дитячих трудових (далі – ДТК) і виправно-трудо-вих колоній (далі – ДВТК), яких до кінця 1945 р. на території УРСР функціонувало 8, із них 3 ДТК на 1200 місць і 5 ДВТК на 1750 місць. Загальна наповнюваність дитячих колоній становила 2750 місць, а в них на кінець 1945 р. перебував 2141 підліток [1, с. 6].

Оскільки позбавлені волі судом неповнолітні від 14 до 16 років не могли перебувати в ДВТК, а їх ліміт у трьох ДТК становив лише 1200 місць, то решта відбували покарання у ДТК за межами України. Крім того, підлітків, яким виповнилося 16 років, направляли у виправно-трудо-ві колонії для дорослих злочинців [5, с. 11].

У цих двох типах колоній неповнолітні здобували в обов'язковому порядку неповну середню освіту (7 класів) та освоювали професійний фах. Зокрема,

в 1945 р. загальним навчанням було охоплено 1836 вихованців, а професійним – 1784 підлітки. Професійне навчання включало теоретичний і практичний курс, навчальні програми якого були наближені до програм фабрично-заводських шкіл та ремісничих училищ. Важливість професійного навчання полягала в тому, що вихованці колоній здобували відповідний фах, а кращі з них мали можливість продовжувати навчання в технікумах. Для присвоєння відповідних розрядів із певного фаху при колоніях діяли кваліфікаційні комісії, до складу яких входили майстри-інструктори та педагоги. Всього через кваліфікаційні комісії в 1945 р. було пропущено 1523 вихованці, з яких 694 отримали II-й розряд із різних спеціальностей (слюсаря, токаря, коваля, бляхаря, штампувальника, ливарника, електромонтера, столяра, швачки тощо), 709 вихованців – III-й розряд, а 120 – IV-й розряд [3, с. 29], а 21 підліток, закінчивши успішно семирічну школу, продовжили навчання в технікумах [1, с. 16].

Водночас, проходячи професійне навчання, вихованці колоній виробляли товари господарсько-побутового призначення, які включалися до загальногосподарського плану і реалізовувалися. Частина коштів від реалізованої продукції йшла на утримання дитячих колоній.

Загалом у 1945 р. дитячими колоніями УРСР було вироблено товарів на суму 6692 тис. крб., у тому числі товарів широкого вжитку на суму 3707 тис. крб. [1, с. 16]. А на 1946 р. було заплановано випустити продукції уже на суму 13,1 млн крб. [1, с. 7], причому план I кварталу 1946 р. було виконано на 105%, що в грошовому еквіваленті становило 4327 тис. крб. [5, с. 12].

Таблиця 1

Притягнуто до кримінальної відповідальності неповнолітніх за:	1953 рік	1954 рік
Навмисне вбивство	51	62
Необережне вбивство	24	34
Завдання тілесних ушкоджень	166	347
Статеві злочини	211	258
Хуліганство	574	657
Розкрадання соціалістичної власності	1235	1354
Крадіжки особистої власності	1262	1345
Всього:	3887	4198

З приводу використання праці неповнолітніх серед науковців нині існує дискусія, що це було протизаконно, сама «трудо-терапія» носила насильницький характер тощо. Проте з погляду тодішнього чинного законодавства загалом та Трудового і Кримінального зокрема, все було в рамках закону. А про те, що й самі вихованці трудових колоній були зацікавлені як щодо участі у виробництві товарів широкого вжитку, так і в отриманні відповідного професійного фаху для облаштування власного життя в майбутньому, свідчать як статистичні дані про постійне перевиконання трудовими колоніями виробничих планів, так і зростання кількості вихованців, які отримували кваліфікаційні розряди, склавши відповідні випробування. Так, якщо в 1945 р. кваліфікаційні розряди з різних фахів отримало 1523 вихованці, то в 1946 р. – вже 2500 вихованців [5, с. 12]. Отриманий у дитячих колоніях фах певною мірою забезпечував підліткам можливість для працевлаштування після виходу на волю.

І все ж серед вихованців колоній було й чимало таких, для яких «свобода вулиці» була важливішою, ніж думки про перспективи майбутнього. Тому мали місце й втечі з цих колоній. Окремих спонукали до втечі відсутність гідних побутових умов, гру-

бість вихователів і майстрів-інструкторів та інші причини. Так, упродовж 1945 р. і за I-й квартал 1946 р. із трудових колоній утекло 1994 вихованці [5, с. 4].

Наведені дані свідчать, що в колоніях не все гаразд було з умовами проживання, навчання і виховання, а також із внутрішньою дисципліною та з кваліфікаційним рівнем педагогів, майстрів виробничого навчання та вихователями. Особливо в дитячих колоніях відчувалася нестача досвідчених майстрів-інструкторів. Майже в усіх колоніях майстрами працювали особи, засуджені за побутові злочини та окремі особи, які закінчили короткотермінові курси й не мали достатнього як виробничого, так особливо педагогічного досвіду. Все це відбивалося як на якості продукції, так і у взаємовідносинах із вихованцями колоній [1, с. 8, 13-15].

На початок 1950-х рр. у зв'язку зі зростанням обсягу злочинності серед неповнолітніх кількість колоній для неповнолітніх зросла. Так, станом на лютий 1952 р. в УРСР діяло 25 дитячих колоній, з яких 16 виховних і 9 трудових [4, с. 124]. А станом на 1 червня 1956 р. було 24 дитячих колонії, з яких 13 трудових і 11 виховних [6, с. 76] (табл. 2).

Збільшення трудових колоній відбулося за рахунок переведення чотирьох вихов-

Таблиця 2

№ п\п	Назви дитячих виховних колоній	К-сть вихованців	Із них:	
			Членів ВЛКСМ	Піонерів
Вінницька область				
1.	Якушинецька	289	159	–
Дніпропетровська область				
2.	Привольнянська	252	133	–
Київська область				
3.	Бучанська	287	69	110
Львівська область				
4.	Львівська №1	338	85	55
5.	Львівська №2	248	91	–
6.	Львівська №5	330	72	16
7.	Городоцька	235	62	171
Одеська область				
8.	Одеська	553	166	94
Тернопільська область				
9.	Бережанська	243	60	52
10.	Копичинська	217	40	30
Черкаська область				
11.	Таганчанська	419	120	72
Всього:		3411	1057	600

них колоній у трудові й створення трудової колонії з особливим режимом в Ізяславі.

Трудові колонії діяли у Вінницькій (Вінницька, Стрижевська), Дрогобицькій (Дрогобицька, Самбірська), Київській (Київська, Білоцерківська), Одеській (Одеська), Ровенській (Дубнянська), Харківській (Харківська, Куряжська, Качанівська), Хмельницькій (Ізяслівська) та Полтавській (Кременчуцька) областях [6, с. 77-81].

Підлітки, засуджені за особливо небезпечні злочини на термін від 10 і більше років, утримувалися в Дрогобицькій і Харківській колоніях, а дівчата – у Качанівській колонії. Злісних порушників режиму в колоніях, а також неповнолітніх злочинців, які вчинили злочин, перебуваючи в колонії, утримували в Ізяслівській трудовій колонії з особливим режимом.

Всього у трудових колоніях станом на 1 червня 1956 р. перебувало 4712 засуджених неповнолітніх, з яких 370 дівчат, при загальному ліміті наповнюваності 5400 осіб [6, с. 86].

У дитячих трудових колоніях в основному утримувалися підлітки, засуджені за такі злочини:

- 1) крадіжки майна – 2612 осіб (58,2%);
- 2) розбій – 594 (13,2%);
- 3) хуліганство – 585 (13,0%).

На термін до 3-х років позбавлення волі було засуджено 2157 підлітків (48,2%), до 5 років – 881 (19,6%), до 10 років – 1090 (24,2%), понад 10 років – 362 (8%) підлітки.

Серед засуджених підлітків у віці від 15 до 18 років було 5057 (88,8%) [6, с. 86].

Серед утримуваних у дитячих колоніях дітей-сиріт було 1497 (23,8%), з першою судимістю – 4188, з двома судимостями – 296, з трьома і більше судимостями – 6 підлітків [6, с. 86].

Упродовж 1955 р. і за 5 місяців 1956 р. у дитячі трудові колонії поступило 7340 неповнолітніх, засуджених на різні терміни, і водночас звільнилося 6062 підлітки [6, с. 86].

У дитячих колоніях виховного типу дівчата утримувалися лише у Львівських колоніях № 1 та № 2, а в усіх інших – хлопці. Загалом, при ліміті наповнюваності на 3350 осіб у виховних колоніях перебувало

3411 осіб, у тому числі 586 дівчат. Таким чином, в окремих колоніях, таких як: Бучанській, Харківській, Львівській № 5, Бережанській, Одеській і Тагачанській мало місце незначне переповнення. А оскільки на середину 50-х рр. спостерігалася тенденція до зменшення дитячої злочинності, то МВС планував реорганізувати чотири трудові колонії у виховні з лімітом наповнюваності на 900 осіб [6, с. 85].

Упродовж 1955 р. і за 5 місяців 1956 р. у дитячі виховні колонії прибуло 2458 підлітків і вибуло 2223 підлітки [6, с. 88].

Незалежно від типу колонії у всіх провадилося шкільне навчання за програмами семирічної та середньої школи, а також професійно-виробниче навчання за програмами ремісничих училищ та шкіл ФЗН, розроблених відділом дитячих колоній МВС СРСР. Зокрема, в 17 колоніях були виробничі майстерні, де підлітки не лише здобували відповідний фах, а й виготовляли товари широкого вжитку. Упродовж 1955 р. II–IV розряди з різних спеціальностей отримали ухвалами кваліфікаційних комісій 2053 підлітки, а продукції було виготовлено на 53 340 тис. крб. (у цінах до 1961 р.). Водночас у 1956 р. виробничим навчанням уже було охоплено 4289 підлітків, а безпосередньо у виробництві продукції було зайнято 2167 підлітків [6, с. 87].

Висновки і пропозиції. Таким чином, у післявоєнне десятиліття в УРСР різко зріс рівень злочинності серед неповнолітніх, що було обумовлене важким соціально-економічним становищем, наслідками Другої світової війни та масовими репресіями. Водночас серед неповнолітніх переважали дрібні злочини, такі як хуліганство, крадіжки та ін. Основними органами, які забезпечували систему виконання покарань серед неповнолітніх, були дитячі трудові колонії та дитячі виправно-трудова колонії. На їх облік на середину 1950-х рр. перебувало більше 4700 неповнолітніх. Попри важкі та недосконалі умови утримання, пенітенціарні заклади виконували важливу виховну місію – займалися вихованням, освітою та працевлаштуванням неповнолітніх, що було досить ефективним засобом соціалізації безпритульних дітей, які вчиняли кримінальні правопорушення.

Список використаної літератури:

1. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3655 Справки о состоянии борьбы с детской преступностью и безпризорностью по УССР, 16.01. – 9.02. 1946 г. – 49 с.
2. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4088. – С. 73–79.
3. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 338 Доклад о работе Министерства внутренних дел УССР по борьбе с детской безпризорностью и безнадзорностью, 3 июня 1946 г. – 34 с.
4. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1735 Вопросы МВД и МГБ Украинской ССР, 11.09. – 30.12. 1952 г. – 366 с.
5. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 73. – Спр. 332 Справки заведующего отделом школ ЦК КП(б)У о состоянии борьбы с детской безпризорностью и безнадзорностью в Украинской ССР, 3 июня 1946 г. – 42 с.
6. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 82. – Спр. 147 Информации и докладные записки обкомов партии, Министерства внутренних дел УССР о работе детских колоний МВД, о работе органов милиции, о состоянии паспортного режима и др., 13.01 – 29.12.1956 г. – 186 с.

Андрухив О. И. Историко-правовое исследование деятельности пенитенциарных органов и колоний для несовершеннолетних в УССР в послевоенные десятилетия

В статье раскрываются историко-правовые основы становления пенитенциарных органов и колоний для несовершеннолетних в УССР в послевоенном десятилетии. Акцентируется, что причинами роста уровня преступности среди несовершеннолетних были тяжелые социальные условия, последствия войны и тоталитарной политики. Обращается внимание на то, что, несмотря на тяжелые условия содержания несовершеннолетних в детских исправительных колониях, они выполняли важную миссию по социализации беспризорных детей, которые совершали уголовные проступки.

Ключевые слова: пенитенциарные органы, детские исправительные колонии, беспризорные, несовершеннолетние, детская преступность, судебные инстанции.

Andrukhiv O. Historical and legal study of the activities of penitentiary bodies and colonies for minors in the Ukrainian SSR In the post-war decades

The article reveals the historical and legal foundations for the establishment of penitentiary bodies and colonies for minors in the Ukrainian SSR during the post-war decade. It is emphasized that the reasons for the increase in the crime rate among minors were the severe social conditions, the consequences of the war and totalitarian policy. Attention is drawn to the fact that, in addition to the harsh conditions of detention of minors in children's correctional colonies, they fulfilled an important mission to socialize the personality of street children, and committed criminal offenses.

Key words: penitentiary bodies, children's correctional colony, homeless children, juveniles, juvenile delinquency, courts.